

VIATGES I VIATGERS A LA CATALUNYA MODERNA. LA VISIÓ DEL PRINCIPAT SEGONS ELS RELATS D'ESTRANGERS (SEGLES XVI-XVIII)

Neus-Elisabeth Garcia i Marrasé

Un enfocament prou atractiu de la conjugació **Catalunya i Europa a l'Edat Moderna** és aquell que ens ofereixen els relats d'estrangers que, per diverses raons, visitaren el Principat al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII. Per aquesta raó, **Viatges i viatgers a la Catalunya Moderna** pretén ser una anàlisi –amena i rigorosa a la vegada– d'aquelles descripcions que els forasters dugueren a terme al seu pas per terres catalanes. D'elles se'n desprèn una visió personal del país que inclou una sèrie d'aspectes (que van des dels paisatgístics –camins, conreus, ciutats i viles–, fins els econòmics i socials –condicions de vida, oficis, menjar, costums–), els quals no només han de ser comparats amb els trets de la regió d'on procedeix el propi viatger, sinó també confrontats entre el que relaten uns i altres, és a dir, cal examinar què els atrau i què rebutgen per tal d'afirmar o desmentir l'existència dels *tòpics catalans* o, pel contrari, la realitat del *fet europeu*.

El punt de partida

«Fer un llibre d'un país molt vast, enorme, és més fàcil que fer una guia d'un país petit i concentrat. En els primers països, un simple objectiu pot cobrir centenars i centenars de quilòmetres quadrats de bosc o de terra cultivada. En els països petits, en canvi, la varietat obliga a detallar, i donar el detall és, en literatura, un problema extremadament difícil i complicat. Catalunya és un país petit i vell, i per tant s'ha de donar la matisació de les coses, el detall.»¹

Les paraules amb què Josep Pla enceta la seva *Guia de Catalunya* són prou oportunes per a iniciar el nostre recorregut. És cert que la tasca de Pla i la duta a terme pels forasters que visitaren el Principat als segles moderns no poden posar-se en un mateix calaix, però, a la vegada, també ho és que les finalitats perseguides per ambdues parts no difereixen tant. La *guia* de Pla és fruit d'un llarguíssim viatge que l'escriptor palafrugellenc, acompanyat d'un fotògraf i d'un amic poeta, realitzà per terres catalanes l'any 1960; els tres homes pogueren visitar «una quantitat de paisatges urbans i agraris inacabables», ja que els desplaçaments en cadascun dels itineraris presentats al llibre s'efectuaven en automòbil. Per aquest motiu, pocs indrets del nostre país quedaren fora de les seves planes, les quals, d'altra banda, continuen captivant després de resseguir-les un i altre cop.

1. Cita textual de Josep PLA a *Guia de Catalunya*: col. *Imatge de Catalunya*, Destino; Barcelona, 1978 (edició especial per a la Caixa de Pensions, «La Caixa», en versió catalana); *nota preliminar*, p. 5.

No obstant, en circumstàncies tan distintes i amb uns mitjans tan llunyans per nosaltres, els resultats dels viatgers que al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII travessaren el Principat –i que en conseqüència hi romangueren poc temps– no són tan diferents. Al capdavant, quan aquells forasters anotaven en llurs diaris allò que veien al seu pas, o quan Josep Pla anotava les seves vivències per tal de confeccionar la seva *guia* de Catalunya, es pretenia el mateix: conèixer la terra, percebre la gent, tenir notícia dels seus costums... En definitiva, ambdós casos vindrien a ser - en una expressió pròpia de l'antropologia cultural- una mena d'*observació participant*, perquè uns i altres no només tractaven de donar el *detall* de tot allò que els passava per davant, sinó que també els movia la voluntat d'apropar-se a l'*altre*. Aquesta segona característica, però, no era nova del viatger modern.

L'home sempre ha sentit curiositat envers els costums, les tradicions i, en general, les formes de ser i de comportar-se dels considerats *estrany*s; d'aquí es desprèn el fort interès per descriure i explicar la diversitat cultural i, amb ella, els sorprenents contrastos de la condició humana, sobretot, això sí, arran de l'arribada al *Nou Món* i la seva posterior exploració. L'entrada a escena d'Amèrica va comportar, doncs, que aquella *sensació de curiositat* es convertís en un veritable estímul per a conèixer i examinar formes de vida diferents a la pròpia. Per aquesta raó, la tipologia del viatger pot haver canviat segons les èpoques, però l'experiència del viatge com a fruit d'aquest afany per analitzar terres ja siguin llunyanes com, per què no, pròximes, ha perdurat fins els nostres dies. Almenys m'agrada pensar que l'essència de Pla no s'ha perdut del tot, la qual ens ve a recordar que «no n'hi ha prou amb recórrer països, cal saber viatjar.»²

* * *

El valor històric del llibre de viatges és indubtable. Tanmateix, com assenyala Martínez Shaw, els relats d'aquesta naturalesa han estat acusats de ser «subjectius, enganyosos, carregats de prejudicis i superficials»³; però, si ens xifrem en aquests paràmetres, qualsevol font històrica hauria de ser sotmesa a la crítica més inflexible. De totes maneres, aquest argument no és suficient per deslliurar les descripcions dels viatgers d'una desqualificació semblant. Per no allargar massa aquest punt, només diré dues coses en la defensa del llibre de viatges: en primer lloc, que els termes tot just esmentats que qüestionen la seva veracitat són més propis d'un altre gènere literari i «històric», basat també en l'elaboració de textos descriptius però amb una comesa prou singular, la d'oferir un retrat, diguem-ne poètic, de l'entorn observat; em refereixo, és clar, al gènere corogràfic, el qual gaudí de força popularitat a l'Europa moderna⁴, i en particular a la Monarquia hispànica dels Àustries, on ciutats i viles hi esperaven trobar el camí per a proclamar la seva identitat i la seva contribució a la història

2. La cita de Rousseau és recuperada per Martínez Shaw d'un estudi de Gaspar GÓMEZ de la SERNA, *Los viajeros de la Ilustración* (El libro de Bolsillo, 489, Alianza; Madrid, 1974; p. 13); l'article en qüestió és «El llibre de viatges com a font històrica» (*L'Avenc*, núm. 51: «Viatgers per Catalunya: dels diplomàtics del Renaixement als somniadors del Romanticisme», pàgs. 46-73; Barcelona, 1982). Aquest dossier, de diversos autors, serà emprat en endavant.

3. MARTÍNEZ SHAW, *art. cit.*, p. 46. Ricardo García Cárcel hi afegeix el següent: «Las crónicas de los viajeros han sido denostadas tradicionalmente por los historiadores por la supuesta trivialidad de las observaciones aportadas por ellos, que dirigen su atención muchas veces hacia cuestiones anecdóticas, con patente superficialidad en sus descripciones, afición desmedida por los hechos exóticos y pintorescos, servidumbre respecto a los tópicos y los apriorismos mentales.» (GARCÍA CÁRCEL, *Historia de Cataluña, siglos XVI-XVII*: Ariel; Barcelona, 1985; p. 40). Cal dir, però, que el propi viatger se n'adonava de les seves pròpies limitacions; al segle XVIII, Young diu al respecte: «El lector no pot esperar d'un viatger, que apunta les seves idees en un paper enmig de les incidències de la ruta, que toqui tots i cadascun dels punts possibles. La meua ambició no és sinó donar un cop d'ull a les particularitats prominents, delineant-les grollerament». (Arthur YOUNG, *Viatge a Catalunya, 1787*: Ariel; Ben., 1970).

4. La *corografia* fa referència a aquella branca de la geografia que es recolza en la descripció d'un país, d'una regió o d'una província, tot i que avui en dia –segons Richard Kagan– és una disciplina destinada a caure en l'oblit. Aquest final, però, quedava molt lluny de l'època que aquí ens ocupa. Així, es pot parlar de «popularitat» del moviment corogràfic en el marc europeu i de la seva esplendor als segles XVI i XVII no només perquè es troben diverses edicions de la *Chorographia* de Pomponius Mela (la *princeps* és de 1471; se'n fan diverses reedicions i reimpressions en aquest darrer terç de segle i en els tres següents), sinó també perquè en països com Anglaterra, Alemanya, França o Espanya tingué en aquestes centúries una producció bibliogràfica contemporània important.

com a úniques i inconfusibles.⁵ Per altra banda, els *prejudicis* i les demés faltes dels llibres de viatges es poden dirimir amb una metodologia de treball adequada. Així, és possible arribar a una visió àmplia, en aquest cas de Catalunya, si es defuig d'una anàlisi basada en un sol viatger i en un únic temps, és a dir, si són contrastades les impressions obtingudes per distints forasters. El relat de viatge, doncs, ha de rebre un tractament de caràcter global i comparatiu.

Cal afegir un darrer punt a aquesta defensa: l'abundosa bibliografia existent envers el tema de viatges i viatgers és, en bona mesura, reveladora de la seva significació.⁶ Els diaris de les diverses peregrinacions permeten endinsar-se en una societat i una època a través dels ulls dels propis contemporanis, de manera que hom pot examinar –des de la perspectiva actual– com era considerat el nostre país pels visitants de més de dos-cents anys enrera. Malgrat tot, són molts els riscos que comporta aquesta tasca, i és inútil encobrir-los. El propi Vilar adverteix al respecte que la imatge obtinguda a partir de les observacions dels viatgers pot ser «pintoresca, però poc precisa».⁷

Tal vegada sigui així: les seves narracions no només solen passar de la lloança més hiperbòlica al rebuig més aferrissat d'allò que veuen, sinó que en moltes ocasions manquen de *profunditat* i *solidesa*.⁸ Sincerament, sóc del parer contrari. El conjunt de limitacions i mancances existents en aquest tipus d'escrit no treu que el relat del viatger modern doni, sens dubte, aquella matisació de les coses, el *detall*...; si més no, aquesta n'era la seva voluntat. Ni Josep Pla estaria, molt temps després, segur d'haver-ho aconseguit. «Podeu ben creure –

5. En efecte, aquest gènere trobà la seva màxima expressió en el cas espanyol. Les primeres creacions en aquesta línia dutes a terme a la Monarquia daten del segle XV, moment en què la corografia ja es perfilava com a prototipus d'*història local*, l'objecte d'estudi de la qual es limitava a un temps i un espai molt concrets, tot el contrari d'aquelles obres de caràcter gèneric, concebudes com una *història general* d'Espanya tal com podia ser –a finals del Cinc-cents– la de Mariana. En aquest sentit, i malgrat les temptatives donades en projectes geo-històrics durant el regnat de Felip II, és evident que la corografia tampoc podia ser una opció vàlida per a la Corona, ja que l'esmentat tret d'especialització no encaixava amb les seves previsions universalistes, fet que es reflectiria en la indiferència dels darrers Àustries per continuar aquesta tasca. En síntesi, les corografies adoptaren el format d'*encomi*, mitjançant el qual ciutats i viles deixaven anar la seva *imaginació urbana* (per emprar la mateixa expressió d'Adeline Rucquoi), i s'arribaven a presentar com l'ideal d'*urbs* aristotèlica: ben governades, autosuficients, pròsperes, netes i saludables, així com populoses, malgrat que només habitades per individus nobles i virtuoses. No obstant, la separació entre ambdós tipus de relat –el corogràfic i el de viatges pròpiament dit– no és tan clara. En aquest sentit, cal citar la *Chorographia* del clergeu Gaspar Barreiros (Coïmbra, 1561), concebuda vint anys enrera arran de la seva anada des de Badajoz fins terres italianes; l'obra del portuguès suposa un excel·lent llibre de viatges, el qual també aporta certa visió de Catalunya. Aquest punt serà recuperat més endavant.

6. El gènere dedicat al llibre de viatges ha estat molt prolífic a Espanya, arran sobretot de les diverses bibliografies elaborades per grans hispanistes a finals del segle passat i a la primera meitat del present. Abans, l'interès pel tema havia estat mínim, ja que comptem amb poc més de la publicació d'una conferència donada l'any 1877 per Juan F. Riaño a la «Sociedad Geográfica de Madrid»: *Viajes de extranjeros por España en el siglo XV* (Madrid, 1877). Poc temps després, però, el panorama canvià amb l'aparició de les següents bibliografies: la *Bibliographie des voyages en Espagne et au Portugal*, de Raymond Fouché-Delbosc (1896); els *Apuntes sobre viajes y viajeros por España* i l'*Apéndice de los «Apuntes»*, d'Arturo Farinelli (1898); *Más apuntes y divagaciones bibliográficas sobre viajes y viajeros por España y Portugal* (1901-1903), *Viajes por España y Portugal desde la Edad Media hasta el siglo XX. Divagaciones bibliográficas* (1920), i *Viajes por España y Portugal. Suplemento al volumen de las «Divagaciones bibliográficas»* (1930), totes tres també de Farinelli; sense oblidar la *Zur Bibliographie des Voyages en Espagne*, de Ludw. Pfandl (1915-1916 i 1923).

7. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna. Vol. III: Les transformacions agràries del segle XVIII català* (Edicions 62; Barcelona, 1987 per a la 4ª ed.); cap. III, B, 2, p. 319. Cal dir, però, que l'historiador francès es refereix en concret a una *imatge pintoresca* dels camps catalans, sorgida de les *constatacions generals* dels observadors forasters a finals del divuitè –de les quals hom tem que no siguin en part repeticions mecàniques–; en aquest sentit, diu Vilar, si Arthur Young «reconeix força sovint la minúcia de l'ocupació del sòl», la resta de viatgers (no només estrangers sinó també espanyols) «noten fins a quin punt el conreu en terrasses o l'envaïment de roques vives per la vinya revelen la recent set de terra dels catalans». Tal com assenyala el mateix autor, la dita castellana «*El catalán, de las rocas saca pan*» (que sempre he sentit com «Els catalans, de les pedres en fan pans») ve a ser «l'origen d'aquestes constatacions generals, cosa que demostra el feble valor de l'afirmació»; tot i així, Vilar no nega que «l'adagi mateix tradueix una opinió generalitzada». (VILAR, *ob. cit.*: cap. III, A, 1, pàgs. 194-195).

8. «Sense profunditat i sense solidesa», fins al punt de fixar-se en «qüestions anecdòtiques, marginals o tòpiques», són també retrets llançats envers les observances dels viatgers; així, s'ha arribat a dir que «una gran part de la literatura de viatges es fa inútilitzable per aquesta raó» –ja sigui perquè es detura parlant del paisatge, de l'estat dels camins i els hostals, de la qualitat del menjar o de la *psicologia* dels habitants –, i s'ha afirmat que «en molts casos la dada útil apareix ofegada enmig d'una fullaraca d'inexactituds i trivialitats», com si els aspectes esmentats no fossin delatadors de la realitat política, econòmica i social, en aquest cas de Catalunya. (Cites textuais de MARTÍNEZ SHAW, *art. cit.*, pàgs. 47-48). A més, recuperant el cas anterior, el propi Vilar reconeix –quan tracta de l'augment de superfície explotada al Set-cents– que «les indicacions dels *testimoniatges localitzats* confirmen les impressions generals, tot i ésser emfàtiques, dels observadors del divuitè [viatgers o no] sobre el progrés de la rompada», impressions que, de fet, «responen a nocions concretes i a nombrosos exemples». (VILAR, *ob. cit.*, p. 193-204).

assegurava Pla— que si no hi he arribat no ha estat pas ni per embadocament ni per frivolitat.»⁹ Sigui com sigui, el cert és que el testimoniatge d'aquests *camindadors curiosos* ens permetrà tot seguit esbossar una visió del Principat —més o menys crítica, subjectiva o pintoresca, tant és—, i, de retruc, percebre com de prop o de lluny estava Catalunya d'Europa. Iniciem, doncs, el nostre primer itinerari.

Itinerari I. Catalunya vista per alguns viatgers a finals del segle XV i durant el XVI

Tot i les múltiples adversitats existents a l'època¹⁰, «durant el segle XVI es va viatjar molt».¹¹ Només a l'àmbit peninsular hi ha registrats en aquest segle un centenar d'escrits de viatges per Espanya, i, en particular, una trentena per Catalunya¹², si bé aquesta darrera xifra no ha de fer pensar en un interès específic dels estrangers del Cinc-cents pel nostre país. En aquest sentit, el Principat només era tingut com un lloc de pas forçós per anar a altres indrets peninsulars. Com bé assenyala Ricardo García Cárcel, la Catalunya del moment «havia perdut protagonisme en l'executòria de la Monarquia hispànica, fins al punt de no suscitar — amb la notòria excepció de Claude de Bronseval (vegeu nota 10)— cap viatge a propòsit»; segons aquest historiador, les notícies que es donaren sobre Catalunya foren concebudes de retruc, és a dir, «bé per informar del territori comprès per la Corona espanyola, bé per descriure l'espai trobat durant la trajectòria d'una determinada ruta».¹³ Aquesta circumstància, relacionada en molts casos amb la comesa oficial dels viatgers, no treu que sigui possible oferir una visió força àmplia de la Catalunya del setze, ja que la vinguda de forasters —sobretot italians— es dilata al llarg de tota la centúria.¹⁴

* * *

9. PLA, *ob. cit.*, p. 5.

10. En aquestes «múltiples diversitats» destaca la qüestió de les comunicacions per terra a l'àmbit peninsular. Segons es desprèn del *Repertorio de todos los caminos de España*, de Pedro Juan VILLUGA (València, 1546), la xarxa viària espanyola del moment reunia uns divuit mil quilòmetres de camins més o menys principals (almenys els més utilitzats), sense comptar-hi els secundaris ni els corriols — que augmentarien el nombre de manera considerable—: la descripció de Villuga no només revela la supervivència d'antigues rutes (sobretot les d'època romana, com la Via Augusta, la qual resseguia la costa mediterrània), sinó també la falta de camins en moltes zones del territori. Així, als tres únics passos pirinencs cap a França (Jonquera, Roncesvalls i Hondarríbia), s'hi han d'afegir, entre altres, les mancances d'Extremadura i del nordest peninsular; per la seva banda, el centre de Castella apareixia com una de les millors zones quant a comunicacions, si bé tot apunta que camins i ponts no rebien les atencions necessàries. Respecte l'estat general de camins al Principat, cal dir que «les vies de comunicació més actives es trobaven configurades pels itineraris de Lleida a Barcelona, i de Barcelona a Girona, així com els ramals adjacents». (Cita textual procedent de *l'Atlas d'Història de Catalunya* d'Edicions 62; Barcelona, 1997; p. 154). No obstant, la problemàtica dels camins encara era més gran abans de sortir publicada l'obra de Villuga, perquè hom no comptava amb cap *guia* de les rutes espanyoles. Aquest buit havia representat pels forasters anteriors a aquesta data un seguit de maldecaps: com a exemple citaré el viatge de Dom Edme de Saulieu i Claude de Bronseval, monjos cisterencs que visitaren els monestirs peninsulars d'aquest orde entre 1532 i 1533. Bronseval, secretari de l'abat Saulieu, prengué notes en llatí de cadascuna de les jornades (és usual que un acompanyant del viatger principal sigui l'autor dels diaris), les quals acabarien configurant la *Peregrinatio Hispanica. Voyage de Dom Edme de Saulieu, Abbé de Clairvaux en Espagne et au Portugal, 1531-1533* (publicat per primer cop a París, 1970); així, Bronseval narra com la comitiva cistercenca, malgrat portar un monjo local que els feia de guia, es perd en més d'una ocasió (a Catalunya, camí de Poblet - entre La Guàrdia i L'Espuga de Francolí— i, dies després, camí de Tortosa).

11. Tal com afirma Ricardo GARCÍA CÁRCEL a «Els diplomàtics del Renaixement» (dossier citat de *L'Avenç*: vegeu-ne la referència a la nota 2; pàgs. 49-52); p. 49.

12. «La *bibliografia* de Foulché-Delbosc - diu García Cárcel - va recollir 858 testimoniatges escrits de viatges per Espanya des del segle II fins a 1895, dels quals un centenar es referien al segle XVI; García Mercadal registra un total de 32 viatgers estrangers a Espanya al segle XVI; d'aquests, molt pocs, exactament 13, són els qui aporten alguna informació substancial sobre Catalunya.» (Id., *art. cit.*, p. 50).

13. GARCÍA CÁRCEL, *art. cit.*, p. 50. La segona opció ens porta, per exemple, a la ja citada *Chorographia* de Barreiros (vegeu nota 5); el viatge del portuguès el dugué des de Badajoz fins a Milà (pensem que són un total de 494 pàgines de relat), malgrat que, del seu pas per terres catalanes, se n'extrau tant una anàlisi històrica com una descripció força acurada de ciutats com Lleida o Barcelona, i d'indrets tan atractius pel foraster de l'època (i també per l'actual) com la muntanya de Montserrat. En seran comentades algunes pinzellades a *l'itinerari I*.

14. Segons puntualitza García Cárcel, «la condició d'ambaixadors de la majoria dels viatgers [un total de nou], els quals es plantegen la seva informació com un sistema de donar compte de la seva missió diplomàtica, atorga a aquestes cròniques un to fred i burocràtic, poc simpatitzant d'Espanya i de Catalunya.» (Id., *art. cit.*, p. 50).

«Barcelona és una ciutat molt bella, gran i poblada. No s'hi veuen edificis particulars massa notables ni molt excel·lents; però en general les cases són boniques per tota la ciutat, de manera que, com ells diuen amb exactitud, és ciutat per tots els costats, cosa que, al meu parer, és la més admirable; i en això inclús pot passar al davant de Florència.»¹⁵

El fet que Guicciardini dediqués aquestes paraules a la ciutat comtal és de gran satisfacció per a una barcelonina com jo, però no pas per les lloances –que, com veureu més tard, es desfan en el no-res–, sinó per l'observació que fa de la seva gent. Tanmateix, deixant de banda els aspectes personals, l'elecció de Barcelona i els seus voltants com a primer punt del comentari respon a la uniformitat de criteris mostrada pels viatgers respecte aquest àmbit del Principat, del qual, segons precisa el relat de Segismondo Cavalli, Barcelona *n'és el cap*.¹⁶ Amb aquesta «uniformitat de criteris» vull dir que els estrangers del segle XVI coincideixen en molts punts alhora de valorar la ciutat; així, si Barcelona és *bonica* per Guicciardini, és també *formosíssima* per Navagero; i tant per Cavalli com per Barreiros, Barcelona és plena de les cases més *bones i còmodes* –de tot Catalunya, segons el primer viatger, del conjunt peninsular en virtut del segon–. Tot i aquestes apreciacions, les descripcions no es limiten, ni molt menys, a magnificar la localització geogràfica privilegiada de la ciutat ni a lloar l'exemplaritat constructiva dels seus habitatges.¹⁷ En aquest sentit, els tres italians esmentats relaten en un marge de temps superior als cinquanta anys, i en l'espai de tres regnats diferents (Guicciardini el 1511, Navagero el 1525, i Cavalli el 1567), ben bé el mateix: així, el florentí veu com «Barcelona s'estén per un pla al costat del mar, situació molt adient per al comerç», però que «aquest no floreix tant com en el passat, de forma que la ciutat no és tan rica com ho era abans, i encara menys estant la cort a Castella»; per la seva banda, els venecians Navagero i Cavalli també lamenten la mancança d'un port pròpiament dit, on poder descarregar les mercaderies, si bé ambdós viatgers difereixen de l'estat actual de les drassanes: per Navagero són només un record del passat, per Cavalli encara es troben en plena activitat industrial.¹⁸

Aquest tipus de divergències no treuen, però, que les similituds entre les observances d'uns i altres forasters són, en ocasions, massa accentuades, fins al punt –diu Jordi Bolòs i Masclans– que «hom arriba a pensar que no pas tot és original». En efecte, les preocupacions de tots ells es decanten més aviat pel comerç, la banca i els impostos, així com també per les fortaleses, els castells i les muralles, ja que les qüestions urbanes, artístiques i de formes de vida són considerades més relaxadament.¹⁹ Així, per exemple, la *Taula de Canvis* s'inscriuria

15. Fragment de *Viaje a España de Francesco Guicciardini, embajador de Florencia ante el Rey Católico* (València, 1952); transcrit per Pere BALANÀ i ABADIA a *Visió cosmopolita de Catalunya* (Departament de la Presidència-Entitat Autònoma del Diari Oficial i de Publicacions, Generalitat de Catalunya, 1991; vol. I, p. 114).

16. Com és sabut, «la força econòmica dels organismes municipals és la causa que Barcelona gaudís d'un paper tan important a la política espanyola durant les èpoques medieval i moderna; poques ciutats a la resta de la Península podien emular-ne la riquesa i la influència política (...).» (Citad d'AMELANG, GIL i MCDONOGH a *Dotze passejades per la història de Barcelona: Ajuntament de Barcelona-La Caixa*, 1995; p. 61). Per aquesta raó, en aquest primer itinerari s'ha adoptat el recorregut traçat per Josep PLA a la *Guia de Catalunya: apartint de la ciutat de Barcelona, el ventall s'obre per la totalitat del país en forma radial*, de manera que el conjunt del Principat es veurà (en la mesura que sigui possible), havent examinat abans la ciutat comtal.

17. Jordi Bolòs i Masclans recorda que «les cases a Barcelona eren obrades de carreus, no pas de pedres i terra o morter» (Id., *Com veieren els Països Catalans alguns viatgers del segle XVI* (Rafael Dalmau ed., Barcelona, 1980); p. 67, nota 68).

18. Cal dir al respecte que les drassanes es trobaven al Cinc-cents en mans d'oficials reials. «La construcció o no construcció de vaixells –diu Jordi Bolòs– depenia de si hi havia o no encàrrecs de fer galeres per als estols del rei; en gran part depenia, doncs, de la situació polític-militar», més que no pas de les comandes de tipus comercial. Tal com conclou Bolòs, als anys seixanta del segle

XVI –en el rerafons del viatge de Cavalli– hi devia haver «una forta necessitat de navilis de guerra per a lluitar contra turcs i pirates». (Id., *ob. cit.*, pàgs. 22-23). Més encara, les drassanes ja havien experimentat la seva revifalla i expansió amb Carles V. Per la seva banda, la ferma decisió de dotar Barcelona amb un port acceptable no arribaria fins les darreries del segle XVII; fins aquest moment, la ciutat comtal bagué de passar amb uns molls de poca envergadura, que les tempestes acabaven sempre per destruir.

19. Exemples prou representatius són la valoració de l'estat dels carrers (Guicciardini els compara amb les vies de Florència, si bé més tard se'n desdii; Barreiros els presenta com a «directes i ben empedrats, amb clavegueres que permeten tenir els carrers nets i sense fang a l'hivern»), i la descripció d'esglésies i temples (Navagero parla de «boniques esglésies i del formós i digne de menció monestir de Jonqueres», del qual també en fa una breu ressenya Cavalli; Barreiros qualifica els temples com a «millors i més graciosos que en tota aquesta part he trobat, adornats amb totes les coses que es requereixen perquè una església sigui elegant i majestuosa»). Les cites textuales de Barreiros són de *Chorographia* (Univ. de Coïmbra, 1968 per a la 2ª edició), f. 128.

en la primera vessant, ja que és objecte d'elogi per a molts: per Andrea Navagero, la *Tavola d'Oro* (dit en italià) «és una cosa bella i semblant als *Monts* de Venècia, on es guarden grans sumes de diners»; més explícita és la narració atribuïda a Cavalli, on es presenta com «un banc públic de dipòsit, en què els propietaris dels diners no en treuen cap benefici, ni tampoc els banquers, perquè aquests restitueixen a cadascú els diners que han rebut»; Francesco Guicciardini, per la seva banda, ja havia assenyalat que «tothom, amb la garantia de la ciutat, pot guardar a la *taula* els seus diners i li conserven bé i amb seguretat».²⁰

Precisament, la *seguretat* és un altre punt comú a què fan referència els viatgers –almenys de manera implícita–, motiu pel qual anirà apareixent al llarg de l'exposició. L'anàlisi acurada de les muralles que abracen Barcelona, per exemple, és present al conjunt dels seus relats. La descripció de Barreiros tant del mur modern que envoltava la ciutat com de l'antic –cerclats a la vegada de «moltes hortes i gran quantitat d'aigua canalitzada»²¹–, vindria a representar un estadi intermedi respecte les narracions anteriors (fins i tot prèvies a Guicciardini i Navagero), i la posterior de Cavalli; l'evolució d'aquestes explicacions, però, no és positiva, ans el contrari. La *molt forta muralla* que Jeroni Münzer ja havia vist l'any 1494, s'ha convertit, segons el text de Cavalli –de setanta anys més tard–, en quelcom inestable.²² Tanmateix, el tema de la seguretat no s'atura en aquesta avaluació de les mesures defensives, sinó que entra a un nivell de temor més personal. Així, Guicciardini arriba a parlar de *territori salvatge* quan, segons puntualitza, «hom s'allunya tres o quatre lligües de la ciutat». El fet que només es trobin «alguns pobles esparsos» més enllà de Barcelona, implica que el viatger titlli els boscos catalans desolitaris i perillosos, imatge que no només es desprèn del llibre del florentí, sinó també d'altres, com ara el del propi Cavalli o el d'Henri Cock, ja a finals de segle.²³ I és que la Catalunya del setze era, d'una banda, un país despoblat i, de l'altra, un poble assetjat per una *guerra àgil, cruel i quotidiana*, que era, és clar, el bandolerisme.

Perillosos com podien ser els camins i corriols que, des de la ciutat comtal i les seves rodalies, s'endinsaven a una Catalunya certament desconeguda per nosaltres, eren tants altres paratges del Principat; almenys en opinió del poc optimista Guicciardini, «tota la regió, des de Perpinyà fins Barcelona, inclús algunes lligües més enllà», eren indrets força arriscats, més encara pels *caminadors curiosos*. I aquesta circumstància era deguda, segons relacionaven dos ambaixadors venecians, al fet que el monarca mancava al Principat (així com a

20. Per les cites textuales de Guicciardini i Navagero: P. BALANÀ, *ob. cit.*, pàgs. 116 i 121, respectivament. Per la de Cavalli: J. BOLÓS, *ob. cit.*, p. 53. Cal afegir que la *Taula de Canvis* (al costat nord-est de l'Ajuntament de Barcelona) es va fundar l'any 1401 (si bé l'existència de les *taules* es remunta al segle XIII), i no deixaria d'operar de manera efectiva fins les darreries del divuit; així, hom s'hi refereix com «el primer banc de dipòsits públics d'Europa». (Cita procedent d'Amelang, Gil i McDonogh: *ob. cit.*, p. 61).

21. Les sèquies que arribaven fins a Barcelona devien aprofitar part del traçat del sistema d'aqüeductes romà, com és el cas del rec Comtal, que portava l'aigua del riu Besòs a la ciutat des de Montcada, si bé abans regava les terres de Sant Andreu i les de Sant Martí de Provençals, d'on continuava cap al Clot i ja topava amb les muralles de la ciutat.

22. S'ha de tenir en compte, però, que ambdós viatgers comparen la grandària de Barcelona amb ciutats tan diferents com Pàdua (en el cas de Cavalli; cal dir, però, que l'aventurer Diego Cuelbis –que anava a peu– relaciona aquesta ciutat italiana amb Tarragona) i Nuremberg (en el cas de Münzer, qui creu que la ciutat comtal és dues vegades més gran que aquesta localitat alemanya); ja a principis del segle XVII, Joly anotarà que «Barcelona és quasi tan gran com Lió». Vegem què diu Cavalli respecte les muralles: «Al llarg de la costa, hom hi ha construït un bon mur, amb dos baluards, per a defensar-se dels corsaris. Si bé la ciutat és tota envoltada de muralles, no és, però, forta». (Fragment de la transcripció de BOLÓS i MASCLANS, *ob. cit.*, p. 53). Sembla ser que Cavalli no trobava suficient l'ampliació de la muralla que s'havia iniciat quaranta anys abans (1527) per la banda de mar; de fet, era una prolongació del projecte de Pere III el Cerimoniós, que es posà en marxa a mitjan segle XIV, i que pretenia tancar el recinte del segle XII, fer-ne un de nou per ponent, i emmurallar el front marítim. No obstant, com puntualitza Bolós i Masclans, les obres de 1527 s'allargarien fins la segona meitat de la centúria.

23. Si Guicciardini assenyalava a principi del segle XVI que «hi ha bastants assassins, ja que la seva mala naturalesa és afavorida per la circumstància de les divisions existents entre els gentilhomes i per la configuració muntanyenca del país, amb tants passos i engorjats difícils», molts anys després, el flamenc Cock –notari i arquer de la guàrdia reial– al seu pas per camins i corriols se n'adona que hi ha molts lladres amagats o enfilats dalt dels arbres, tot esperant el moment, situació que, de fet, ja venia de «temps enrera, quan, a les rodalies de Montserrat, venia un escamot de lladres i prenia als mercaders els diners i les mercaderies». (*Relación del viaje hecho por Felipe II en 1585 a Zaragoza, Barcelona y Valencia, escrita por Henrique Cock*, Madrid, 1876; citat per BOLÓS i MASCLANS, *ob. cit.*, p. 26). Cal afegir que una de les zones més temudes pels viatgers és la que travessa el Vallès Oriental, per la línia que aniria des d'Hostalric, fins La Roca, passant per Sant Celoni: és el pas anomenat *Trentapasses*, a les muntanyes que separen les conques del Besòs i de la Tordera; Cavalli no en diu res al respecte, però tenim la descripció de Guicciardini («un bosc molt perillós i ple de saltejadors, en què cada indret és més perillós que l'anterior»; transcrit per BALANÀ, *ob. cit.*, p. 112), i, ben bé un segle més tard, l'esment de Joly (el seu viatge data de 1603-1604).

València i Aragó) de la *suprema potestat* i del *domini absolut* que tenia a Castella. En altres paraules, la figuració d'una *Catalunya privilegiada* no reportava –des dels seus punts de vista– gaire de bo al país.²⁴

Si el tractament de Barcelona comporta, en bona mesura, «uniformitat de criteris», a mesura que deixem enrere la ciutat comtal, el recorregut pren formes diferents.²⁵ És evident que l'espai a què em veig limitada no permet estendre's massa i, en conseqüència, impedeix presentar i analitzar cadascuna de les observances que els estrangers anotaren en llurs diaris. El fet d'haver-nos aturat unes línies a Barcelona és, senzillament, a fi i efecte de respectar la pròpia actitud dels viatgers, els quals dedicaven molts esforços per conèixer, descriure, i –si les obligacions així ho permetien– gaudir de la ciutat.²⁶ No obstant, deturar el text a cada punt del Principat tampoc és l'objectiu que aquí es persegueix; en aquest sentit, com ja s'ha vingut insistint en pàgines anteriors, els *detalls* copsats pels forasters han de fer possible arribar a una visió àmplia de Catalunya.

Malgrat tot, hi ha una apreciació curiosa, la qual es pot constatar perfectament amb el text de Guicciardini. Els *detalls* que recull i descriu al seu pas no coincideixen, però, amb la imatge que el florentí acabarà retenint de Catalunya. Aquest doble joc, de fet, no ens ha de sorprendre, ja que és un fenomen que podem identificar amb facilitat no només en viatgers sinó també en antropòlegs que avui ja són un clàssic.²⁷ Així, el fragment de Guicciardini amb

24. L'ambaixador venecià Antonio Tiepolo –que passà per Catalunya el mateix any que Cavalli, 1567– diu al respecte: «*En los tres reinos de Aragón, Valencia y Cataluña en donde su magestad no tiene el poder absoluto se cometen los crímenes más atroces y puede asegurarse que allí los viajeros no encuentran seguridad en ningún tiempo, porque esas comarcas están por todas partes infestadas de bandidos y es imposible que su magestad pueda allí proveer; los habitantes no soportarían jamás que se les impusiese, sino conforme a sus antiguas constituciones y no dejarían modificar una como sus privilegios (...)*». Quant al segon viatger venecià, es tracta del també ambaixador Leonardo Donato (1569-1573), qui creu respecte el rei que «*más bien se le puede llamar jefe y protector de ellos [dels catalans] que señor absoluto*». (GARCÍA CÁRCCEL, *art. cit.*, p. 51). Per la seva banda, Guicciardini puntualitza el següent: «Catalunya s'anomena Principat i no regne, i tenen els seus privilegis i lleis, fora dels quals el rei no els pot manar; pel que fa a mi [noteu el to irònic] encara no he aconseguit esbrinar què n'obtí, d'ella [de Catalunya]». (Transcripció de BALANÀ i ABADIA, *ob. cit.*, p. 118).

25. Cal dir que el viatger europeu acostumava a entrar al Principat pel port del Pertús (o Portús), a la serra de l'Albera. Ara bé, si reprenem la narració del viatge de Cavalli (quí, recordem-ho, va passar per terres catalanes l'any 1567 per tal de reunir-se amb el rei a Madrid), trobarem que l'entrada al Principat d'aquest ambaixador venecià, acompanyat de Lunardo Othobon –el veritable redactor del diari–, havia estat una mica confusa. Després d'algunes anades i vingudes, el Rosselló retornava a la Corona d'Aragó pel Tractat de Barcelona de 1493; tot i així, el relat dels forasters italians distingeix específicament el Comtat de Rosselló de Catalunya, de manera que el segon terme denomina les terres del sud de l'Albera, al Pirineu oriental. «Aquesta confusió els dugué –puntualitza Jordi Bolòs i Masclans– a no dir, segurament per ignorància, que al Rosselló hom parla el català»; tan sols diuen que «la seva llengua sembla catalana». No obstant, s'ha de tenir present que la pèrdua de població a la zona rossellonesa per les diverses pestes successives dels segles XVI i XVII, fou compensada amb l'entrada de població francesa, la qual no seria gaire ben rebuda segons explica un cronista rossellonès del Sis-cents. Tornant a Bolòs i Masclans, el narrador de Cavalli no tenia uns coneixements lingüístics gaire sòlids, ja que per l'Empordà anota que «hom s'expressava en una llengua corrompuda entre el francès i el castellà», mentre que Barreiros i Cock «afirmaven clarament que a tot Catalunya es parlava en català»; el mateix autor assenyala al respecte que «hom començà ara a perdre la consciència de la realitat i de la unitat de la llengua catalana, per part, almenys, dels estrangers». (Cites textuales de BOLÒS i MASCLANS, *ob. cit.*, pàgs. 9 i 14). Per la seva banda, la forma que pren la recorregut posterior depenia molt del tipus de persona que s'amagava sota el viatger; així, no és el mateix la voluntat retratista i analítica de Barreiros –quí, per exemple, ofereix un nombre aproximat de veïns de les poblacions que travessa, a més del seu origen històric–, que la crítica de Guicciardini, la narració del qual acostuma a tenir un to més aviat desplaent –així, no té cap problema en titllar la localitat de Lleida de «ciutat petita i molt lletja en tots els aspectes»–. (Cita textual de BOLÒS i MASCLANS, *ob. cit.*, p. 30).

26. Malgrat tot, «gaurir» de la ciutat tindrà un significat diferent segons l'època; així, si el mercader Münzer puja a la torre més alta de la catedral, «des de la qual, com si estigués en una talaia, va poder contemplar atentament la ciutat», gairebé tres segles més tard, l'anglès Young descriu la seva anada al teatre, on hi veu representar una comèdia espanyola seguida d'una òpera italiana.

27. Un exemple tan representatiu com colpidor és el de l'antropòleg polonès Bronislaw Malinowski, autor d'un magnífic estudi de camp, que, de fet, encetà a principis del segle XX una nova via d'investigació en l'àmbit de l'Antropologia: es tractava de dur a terme una *observació participant* que permetés elaborar una reflexió quotidiana dels subjectes estudiats, en aquest cas els indígenes de les illes Trobriand, a Nova Guineia. D'aquesta metodologia en resultà la seva obra cabdal, *Els argonautes del Pacífic occidental* (Londres, 1922), una mostra indiscutible de l'apropament a l'altre; Malinowski ve a concloure-hi que no importa el detall, el fet, sinó l'ús científic que en fem. No obstant, la «veritat» que construí aquest antropòleg i que donà a conèixer al món envers els indígenes de la Melanèsia, va trontollar quan, quaranta anys més tard, fou publicat el seu *Diari de camp* (1966), és a dir, les notes que Malinowski havia anat prenent a la vegada que escrivia el text del seu treball de camp. El diari ens presenta un home cansat, avorrit i fastiguejat per aquell lloc remot i estrany, per aquella gent desconeguda que l'envoltava i per la seva forma de vida. Aquest *doble joc*, però, no ens ha de sorprendre: quan hom llegeix els *Argonautes* se n'adona que en cap moment l'antropòleg parla amb els indígenes (al contrari d'altres treballs etnogràfics), és a dir, mai hi arriba a establir un vincle afectiu, ni tan sols hi té simpatia. En bona mesura, Guicciardini i els seus contemporanis havien adoptat una perspectiva semblant, només d'observadors; en canvi, el viatger del segle XVIII ja apareix més immiscuït amb tot el que l'envolta (Young, per exemple, parlarà en diverses

què s'iniciava aquest apartat, es contradiu unes línies enllà, quan reconeix que Barcelona no podrà ser mai una ciutat comparable a Florència. El viatger es troba condicionat, doncs, pels seus vincles emocionals, tal com admet el propi Guicciardini quan desitja que *l'afecte no l'enganyi*. Amb engany o sense, el cert és que el florentí se'n dugué una impressió del Principat prou desfavorida, que ell mateix escriví quan el deixava enrere per prosseguir la seva ruta.²⁸ *Roïns, ferotges, bel·licosos*, i –com es desprèn del seu relat– falsos i hipòcrites; no és una imatge dels catalans gaire pròxima al *caràcter europeu* que el cronista Calvete de Estrella atorgaria, poc temps després, a la ciutat comtal.²⁹

En un país així –replet d'homicidis i desordres, a causa de «les divisions i les enemistats entre gentilhomes que arrossegaven darrere seu la major part dels pobles»– no és d'estranyar, seguint amb Guicciardini, que de justícia n'hi hagués poca, i que encara fos lenta. Tanmateix, són els comentaris relacionats amb la *fisonomia* paisatgística del Principat i en els productes citats pel florentí (el pa i el vi), aquells que trobem repetits en altres viatgers. Així, si per Cavallí «a la província de Catalunya no és gaire abundant el pa ni el vi, pel fet de ser en gran part muntanyosa i sorrenca», per Navagero tampoc «no hi ha molta abundància de pa ni de vi», però sí en canvi «de fruites de tota mena» –tal com sostindrà Pere Gil a la seva *Descripció* (1600)–, i afegeix que «tot el camp de Catalunya més aviat abunda en diverses espècies d'arbres, tals com els pins i altres de selvàtics, perquè no és apte per a sembrar-hi blat».³⁰ Segons explica l'humanista italià, la precària situació en què es trobava la Catalunya de primer quart de segle era causada «per la manca d'homes al camp, i això ho atribueixen –diu Navagero– a la guerra que van mantenir amb el rei don Joan [III], en defensa del seu fill don Carles [de Viana]». Cal dir, però, que tant aquesta «falta d'homes al camp» com les «llegües senceres on tot és inculat» a què es refereix Guicciardini, eren en bona mesura «la conseqüència de l'aguda crisi demogràfica que el Principat havia patit al final de l'Edat mitjana.»³¹ En aquest sentit, segons assenyala Joan Lluís Palos, «l'extensió de les zones despoblades contribuïa a augmentar la inseguretat dels camins» pel bandolerisme, imatge reiterada al llarg de l'apartat perquè no només comportava que molts estrangers preferissin modificar la seva ruta a fi i efecte d'evitar els seu pas per terres catalanes, sinó que condicionava, als que finalment optaven per continuar, l'actitud de menyspreança dels seus escrits envers Catalunya.

ocasions amb la gent del país). No obstant, hi ha una excepció en els viatgers del segle XVI: el ja citat Claude de Bronseval. Aquest monjo francès explica que, a causa de perdre's una i altra vegada, havien de preguntar a algú del país, si bé no era una bona solució perquè no l'entenen i encara equivocaven més el camí. En aquest sentit, García Cárcel diu que «la incomprensió de l'idioma aïllava el viatger de la realitat antropològica». (GARCÍA CÁRCEL, *ob. cit.*, p. 40). Però aquesta circumstància no impedia que la curiositat i l'afany per conèixer i experimentar d'alguns viatgers, en aquest cas de Bronseval i de la resta de monjos que l'acompanyaven, anessin més enllà, fins al punt de tastar coses realment impensades; és un episodi prou divertit per transcriure'l sencer: sortint de Poblet, pugen a l'ermita del Tallat, «*donde se nos dijo algo extraño: no lejos de esta casa se encuentra el ducado de Cardona, en el que hay un monte de sal que se incrementa en la cantidad extraña, ja que en el propio monte hay una fuente salada que brata incesantemente. Pero a causa del frío allí reinante el agua se hiela inmediatamente, y de esta forma se apelmaza en bolas de sal, convirtiéndose en una especie de cristal. Todos tuvimos una de estas bolas, y con la lengua comprobamos el sabor salado, y, de no probarla, ciertamente hubiese creído que era cristal.*» (Claude de BRONSEVAL, *Viaje por España: 1532-1533*: Ed. Centro de Estudios Ramon Areces; Madrid, 1991; p. 87).

28. «Catalunya [almenys la part en què cavalcà Guicciardini] és muntanyenca, selvàtica i molt estèril. Trobes una ciutat, una vila, i al voltant d'elles hi ha un tros de terreny conreat; però després pots caminar llegües senceres i tot és inculat. Tanmateix en els llocs on es treballa s'hi produeix blat, vi i oli. D'altres fruits, n'hi ha pocs; però sí força bestiar, perquè és un país apropiat. És poc habitada i per aquesta raó, malgrat que el país és poc treballat, hi ha abundància. Tothom està sobre les armes i en els camins trobes a cadascú amb la seva espasa, a molts amb les armes en asta i a bastants amb la ballista. Tenen fama de ferotges i bel·licosos. Són roïns i encara que a la ciutat es facin infinites cerimònies i reverències, la veritable essència de la seva naturalesa és aquesta.» I afegeix: «Els allotjaments pels viatgers són dolents perquè els hostes són roïns i, a més, el qui té un hostel no pot fornir sinó l'allotjament i el pinto dels cavalls. Cal anar a comprar el pa en un lloc, el vi en un altre i encara en un altre el menjar, perquè aquest és el costum establert a la regió.» (Transcripció de BALANÇÀ i ABADIA, *ob. cit.*, pàgs. 116-118).

29. Com ens recorda García Cárcel, un dels cronistes oficials de l'estada de Carles V a la ciutat comtal (1519-1520), Calvete de Estrella, «subratlla el caràcter europeu de Barcelona». (GARCÍA CÁRCEL, *art. cit.*, p. 51).

30. Per la cita de Cavallí: BOLÒS i MASCLANS, *ob. cit.*, p. 54; per la de Navagero: BALANÇÀ i ABADIA, *ob. cit.*, p. 120. L'observació del segon és exagerada; hem de pensar que la distribució dels cultius anava en funció de la comarca.

31. Tal com sintetitza Joan Lluís PALOS a *Catalunya a l'Imperi dels Àustria. La pràctica de govern, segles XVI i XVII* (Col. Seminari-sèrie Catalònia, Pagès editors; Lleida, 1994); p. 29. Aquest historiador puntualitza al respecte que, «si bé el segle XVI fou un període de recuperació, encara eren molt poques les ciutats que com Barcelona, Perpinyà, Girona, Lleida, Tortosa, Tarragona, Valls, Vic o Reus superaven els 2.000 habitants».

I és que, sens dubte, des de punt i hora que entraven al Principat, els viatgers es veien sumits en un estat d'inquietud i recel, del qual ja no se'n podrien desprendre en tota la seva travessia.

Itinerari II. Catalunya: dels estrangers del segle XVII als curiosos impertinents del XVIII

A aquestes alçades del recorregut ja es pot intuir que moltes situacions descrites per uns i altres forasters no són tan diferents, malgrat que tant la seva condició com la cronologia en què visitaren el Principat siguin força distants. És cert que el perfil del viatger anà evolucionant amb el temps, de manera que si al Cinc-cents preval –com hem vist– la figura del diplomàtic que es dirigeix a Madrid, a la centúria següent serà la del militar, donada l'adversa conjuntura catalana de guerra permanent; però també ho és que el rerafons del viatge projectat al llarg del disset no és tan dissemblant del dut a terme durant el segle anterior. Així, la comesa de l'estranger arribat a Catalunya encaixava en uns paràmetres força semblants als del segle XVI, és a dir, polítics, militars, religiosos i, en menor grau, culturals. De fet, el Principat continuava reduït a ser merament un *pas obligat* per aquells que es dirigien a altres indrets de la Península (sobretot a la Cort), i poques vegades «era per interès directe, explícit i concret envers Catalunya».³² Tot i que el nombre exacte d'estrangers que creuaren el nostre país és una mica confús³³, la realitat és que foren pocs a causa, com no, del temor que seguia suscitant el bandolerisme per terra i el corsarisme per mar.³⁴

El salt quantitatiu i qualitatiu del pas d'estrangers pel Principat no arriba fins la segona meitat del segle XVIII, no només perquè «les condicions bèl·liques eren relativament més tranquil·les per dedicar-se a l'aventura del viatjar», sinó també perquè els primers intents sistemàtics de proposar teories científiques envers les diferències culturals es donaren en aquest moment, és a dir, al bell mig del moviment il·lustrat.³⁵ El tema comú que perseguïen el conjunt d'aquestes teories era la idea, com no, de progrés. Com assenyala l'antropòleg Marvin Harris, «erudits com Smith, Ferguson, Turgot o Diderot, defensaven que les cultures eren diferents no perquè manifestessin diferències innates en les capacitats o preferències humanes, sinó perquè expressaven nivells de coneixement i consecucions racionals». Aquest nou enfocament evolutiu i projectiu de l'home, juntament amb la resta d'inquietuds intel·lectuals nascudes de les *Llums*, portaren a individus de distinta naturalesa (nobles, diplomàtics i eclesiàstics, però també literats, metges i científics) a emprendre el seu propi viatge, en què Catalunya començava a perfilar-se com un «indret que posseïa un indubtable encís pel viatger europeu».³⁶ Els relats de forasters són el testimoni més obvi de la nova visió del Principat.

32. Tal com diu Eva Serra a «Els militars del Barroc» (article del citat dossier de *L'Avenç*; vegeu bibliografia); p. 53. Els viatgers interessats pel país pròpiament dit són molt limitats; tal vegada el millor exemple és el de Pèire de Marca, qui s'establí a Catalunya com a visitador general des de 1644 fins 1651; no només s'ordenà sacerdot a Barcelona (1648) sinó que hi aplegà material suficient per, de tornada a França, fer una obra que s'havia de titular *Catalonia illustrata*, però que finalment es publicà com a *Marca Hispanica, sive limes Hispanicus* (París, 1688). Tret de casos aïllats com el d'aquest polític, eclesiàstic i historiador, Catalunya no podia esdevenir un indret atractiu donada la seva fase d'estancament al llarg del segle XVII; segons puntualitza Serra, «era un país econòmicament endarrerit, socialment empobrit i políticament secundari i arquiolsat». Tot i així, aquesta historiadora cita tres viatgers que són el contrapunt a aquest panorama: el poeta francès Sarrasin (?), l'escriptor anglo-bretó Howell (1620-1623), i l'aventurer italià Colombani, ja a finals de segle. (SERRA, *art. cit.*, pàgs. 53 i 57).

33. Dels setanta viatges per Espanya registrats entre 1602 i 1700, només una desena corresponen a estrangers de pas pel Principat (xifra procedent de la *Bibliographie de Foulché-Delbosq*; no puc precisar més perquè alguns viatgers apareixen com anònims). Per la seva banda, García Mercadal parla d'uns dos-cents viatgers vinguts a la Península al segle XVII, malgrat que aquest nombre arriba als quatre-cents cinquanta «si prenem com a referència les dades del pròleg d'aquest autor al volum d'edició dels viatgers del divuit», d'on s'extrauen «més d'una cinquantena de viatgers que han deixat constància escrita de la seva estada o pas pel país». (Eva SERRA, *art. cit.*, p. 55).

34. Serra cita al respecte dos exemples: per una banda, el del noble Brunel (1655), qui «preferí el camí d'Euskadi al de Catalunya per por a la inseguretat dels camins»; per l'altra, el del marquès de Cea (1635), qui, «després d'embarcar a Barcelona de retorn a Sardenya, caigué en mans dels corsaris essent portat a Alger». (Eva SERRA, *art. cit.*, p. 54).

35. Foulché-Delbosq recull entre 1701 i 1800 un total de 102 viatgers per Espanya, dels quals més d'una vintena són estrangers i passen per Catalunya, xifra que supera les dels segles anteriors (segons la mateixa font).

36. Les cites referides a Catalunya són de Roberto FERNÁNDEZ a «Els observadors de la Il·lustració» (dossier de *L'Avenç*, vegeu bibliografia); p. 58. La de Harris: *Introducción a la antropología general*, AUT: Madrid, 1997; pàgs. 617-618.

Transcorreguts setanta anys del viatge de Claude de Bronseval (1532-1533), arribava a Catalunya el també cistercenc Barthélemy Joly (1603-1604), qui, de fet, acompanyava l'abat general de l'orde.³⁷ La narració de Joly, però, és més pròpia d'aquella actitud de menyspreança envers Catalunya, que no pas de la senzillesa de Bronseval.³⁸ El fet que Joly rebí de bon grat l'àpat servit a Barcelona i valori els costums a taula que allí hi observa, no vol dir res.³⁹ «Joly –sintetitzta Pere Balañà i Abadia– ho contempla tot amb ulls adversatius i menystenidors, i es mostra implacable en els seus judicis, potser perquè considerava els catalans com una part integrant de la Monarquia hispànica, enemiga tradicional de la francesa».⁴⁰ En aquest sentit, la procedència i la conjuntura del moment jugaven un paper important en la visió del país que es formava el viatger, puix que aquest ja hi arribava amb una predisposició crítica i una inclinança a la desaprovació per tot allò que encara havia de veure. Així, des d'aquesta perspectiva contrària, l'almoïner del rei francès sosté al llarg del seu relat que «els catalans posseïen totes les imperfeccions dels éssers humans en grau sobirà i que eren menats a totes les insolències: a robar, a destrossar i a impedir el pas pels camps, camins i ports», fins al punt d'assegurar –conclou Balañà– «que eren ferotges, prompts a fer córrer la sang i occir sobtadament, ja que no tenien dificultat a matar una persona... per dos escuts!».

És evident que la Catalunya del Sis-cents es trobava «fora dels grans circuits d'intercanvi comercial, fora del poder polític i força al marge de la cultura humanística europea del XVII»⁴¹, però, tot i així, podia suscitar impressions més favorables que les esmentades fins ara, encara que aquestes es deguin a viatgers que no passaren *de facto* pel Principat. Un cas prou representatiu és la polèmica *Relació* del viatge de madame d'Aulnoy (1679).⁴² Sigui per la sensibilitat que caracteritza una dona, sigui per altres motius potser més tangibles, el cert és que la Catalunya presentada per l'escriptora francesa esdevé un conjunt «de pobles cansats de l'opressió injusta i de la violència inaudita dels castellans»; no és, doncs, un país replet de *roïns*, de *ferotges* i de *bel·licosos* sinó un país –segons Aulnoy– víctima dels abusos i, en definitiva, necessitat del compadiment.

En efecte, el relat de la comessa és significatiu perquè hi trobem uns matisos que, en viatgers anteriors, no eren possibles ni tan sols de pensar. La mera descripció i la crítica sistemàtica deixen pas a una major sensibilització de l'estranger envers la difícil situació quetrevessava la Catalunya del moment. Aquesta implicació no només suposa una avaluació dels fets de 1640 per part d'Aulnoy, sinó també una percepció de la tensió existent entre el Principat i la Corona.⁴³ A més, els catalans (tot i que ells mateixos mancaven als segles XVI i XVII d'una consciència territorial específica) hi assoleixen una identitat pròpia –ja no són els *espanyols catalans* de Joly–, i Catalunya ja apareix com un indret que pot resultar atractiu pel viatger, donat que l'escriptora francesa manifesta el desig de visitar el territori català, en

37. L'objectiu del viatge de Joly és, per Eva Serra, visitar els monestirs peninsulars de l'orde cistercenc, el mateix de la comitiva de Bronseval; per Pere Balañà i Abadia, la prioritat és l'entrevista que l'abat general del Císter tenia a Valladolid amb Felip III.

38. El relat de Bronseval fou escrit en llatí, llengua que, de fet, sol tendir més a la precisió que als efectes literaris i emocionals.
39. De les observances de Joly a taula cal destacar-ne com els *espanyols catalans* –com ell diu– serveixen la fruita de primer plat (per recomanació dels metges); com les carns i l'aviram estan fortament assaonades en espècies i sal, i es presenten fetes a talls; i com de fort és el vi («no és delicat com el nostre»). Aquests *detalls* es completen amb un sèrie d'expressions, dites i mots característics que surten quan mengen i que Joly anota (són, però, en castellà).

40. P. BALAÑÀ i ABADIA, *ob. cit.*, p. 141. Eva Serra ho corrobora: «El viatge [de Joly] és immediat a les guerres de religió a França, guerres endurides pel suport militar de Felip II a la lliga catòlica, i aquest fet es reflecteix en l'opinió adversa de l'autor envers els súbdits peninsulars de la Corona d'Habsburg». (SERRA, *art. cit.*, p. 56).

41. E. SERRA, *art. cit.*, p. 55. Per això, el Principat no atrau per ell mateix l'atenció de diplomàtics, erudits o artistes.

42. S'ha dit que la *Relación que hizo de su viaje por España la señora condesa d'Aulnoy en 1679* (Madrid?, 1891?) és una simple compilació de dades recollides per altres persones, un mer exercici de memòria i de còpia de relats d'altres viatgers (ja que la *Relació* hauria estat escrita deu anys més tard del viatge), o una narració amb un alt grau d'imaginació. Jeanne Mazon, Lucien Febvre o el propi Foulché-Delbosc llançaren aquestes acusacions als anys vint.

43. Aulnoy diu al respecte: «Ja sé que a Madrid dol més la derrota mínima soferta a Catalunya que la més gran soferta a Flandes o a Milà». Tant se val que el viatge sigui real o no: són paraules que descriuen prou bé el rerafons de tesor.

particular la sempre tan lloada muntanya de Montserrat.⁴⁴ Malgrat tot, la imatge de Catalunya que hom continuava retenint era l'aportada pels militars –la majoria d'ells italians i francesos, si bé hi ha un nombre considerable d'anònims–, els quals seguien interessats –de la mateixa manera que els viatgers del segle XVI– en fortesales, castells i muralles. I és que la naturalesa del viatger condicionava les seves observances; a partir d'aquí, ja depenia del seu tarannà personal. En aquest sentit, la ressenya d'aspectes arquitectònics i geogràfico-militars podia anar més enllà, i arribar a ostentar la categoria de *guia* útil pel foraster; així, la *Carta topogràfica* del milanès Borsano (tinent general de l'exèrcit espanyol durant dotze anys, 1673-1685), recull «*todos los caminos reales que encaminan a las ciudades y principales lugares de Cataluña*», incloses aquelles rutes menors que, de fet, els viatgers no solien utilitzar.⁴⁵

Aquest tipus d'iniciativa, però, no treu que els camins catalans presentessin el mateix estat d'insuficiència i deixadesa un cop arribat el segle XVIII, ja que, com assenyala Roberto Fernández, «les rutes seguien essent rígides i els escassos camins eren aquells que de forma espontània havien traçat els peus dels homes i els cascals dels cavalls». I, com que la primera impressió és el que compte, els estrangers que entraven al Principat o que en sortien (l'altra possibilitat era fer-ho per mar, si bé aquesta via l'optaven forasters italians i francesos), topaven amb uns caminols que –tret dels de Barcelona fins el Penedès– poc tenien a veure amb els de França o Anglaterra, ja que tot sovint s'enfangaven per la pluja i donaven la sensació «que no s'hi havia fet res des de la creació del món», imatges que quedaven reflectides en els seus relats.⁴⁶ Els intents nascuts dels regnats horbònics –inclosa la planificació viària de Carles III, basada en un model radial– no eren la solució per a un problema que anava més enllà dels trets merament estètics; així, les observances de finals del segle XVIII revelaven que la manca d'una xarxa viària acceptable no facilitaria ni l'articulació del transport terrestre ni, en definitiva, la d'un mercat interior. El viatger, de retruc, en tocava les conseqüències: al seu pas per Catalunya, es veia obligat a anar a peu –era indispensable, adverteix Townsend (1786-1787), tenir una bona constitució física– o, en el millor dels casos, dalt d'una mula.⁴⁷ Després d'una llarga jornada «viatjant com viatgen les bèsties de càrrega» –curiosa assimilació del venecià Casanova (1768)–, la qual oscil·lava entre els 25 i els 40 quilòmetres, l'objectiu prioritari era menjar i dormir. És evident que l'estimació d'hostals, posades i fondes es troba condicionada un cop més per la condició del foraster, però, tot i així, és possible notar una millora d'aquest tipus d'establiment al llarg del Set-cents. No obstant, generalitzar a partir dels relats de viatgers és una mica perillós, més encara quan es tracta de gustos personals, com pot ser l'avaluació dels allotjaments. Així, Alexandre de Laborde qualificava de bones, i fins i tot d'excel·lents, les fondes d'arreu del Principat, poc temps després que Arthur Young (1787) hagués fet una encertada distinció entre les fondes de la ciutat comtal –on el viatger hi podia tenir una estada *agradable* i *reconfortant*–, i els hostals de muntanya, els quals, en el cas d'haver-ne, eren pobres, mancaven de llits (llavors s'havia de dormir damunt d'una taula), i àdhuc s'hi passava gana. Aquesta darrera imatge és la que predominà al llarg de la centúria: els hostals són «magatzems de puces i de bestioles encara pitjors», segons Aubry de la Motraye a començaments de segle; un niu d'insectes segons Baretti (1770); i, per Casanova, un front de guerra contra els mosquits. I si algú es pregunta per aspectes més íntims dels viatgers, només diré que les portes de les cambres no tenien pany; la raó era facilitar l'entrada a algun que altre membre de la Inquisició que volgués aturar, com explica Casanova –l'únic que para esment en les donzelles que l'envolten–, les transgressions de la moralitat, fet que, de retruc, contribuïa a augmentar encara més el grau d'inseguretat.

44. Tant Montserrat com Barcelona continuarien en endavant essent temes quasi monogràfics. Per la seva banda, també ho seria la qüestió dels conreus, sobretot en observadors com Young (agricultor en el passat i fundador dels *Annals d'Agricultura*), qui repetiria la imatge de terres ermes al llarg del seu recorregut pel Principat; però aquest punt, per raons d'espai, no serà tractat.

45. Aquest manuscrit (núm. 2.371 de la Biblioteca de Catalunya) és citat per GARCÍA CARCEL: *ob. cit.*, pàgs. 44-46.

46. Citat per Fernández de Swinburne (1775-1776) i Townsend (1786-1787), respectivament: *art. cit.*, p. 59.

47. Roberto Fernández recorda que de cavalls n'hi havien pocs, i que eren d'ús exclusiu per l'exèrcit. (*Id.*, *art. cit.*, p. 60).

Sigui com sigui, el cert és que el llibre de viatges del divuit és un relat amb vida –anunciat en bona mesura per Cock, Joly i Aulnoy–, allunyat d'aquelles descripcions fredes i metòdiques, d'aquells *detalls* nus a què ens tenia acostumats l'arquetipus de foraster dels dos segles anteriors. Heus ací per què els visitants del XVIII no només són estrangers, sinó que esdevenen –seguint el títol del llibre d'Ian Robertson– veritables *curiosos impertinents*, els quals tenien una clara comesa: la pròpia de l'*ofici* de viatger, és a dir, «instruir-se per instruir, adquirir cultura per transmetre-la», i, en definitiva, conèixer des de la perspectiva sociològica, antropològica, política, econòmica i artística⁴⁸, una Catalunya *opulenta i industriosa* front una Espanya més aviat endarrerida –com assenyala Cadalso a las *Cartas Marruecas* (1793) i com vindrà a concloure Laborde a principis del XIX–, que potser no la consideraven *europèa*, però que almenys veien més pròxima.⁴⁹

Final de trajecte. Conclusions

És evident que, després d'aquest recorregut pels viatgers que visitaren el Principat durant els segles XVI, XVII i XVIII, i d'un acostament a les seves respectives visions envers Catalunya, no sigui possible parlar de *caràcter europeu*, ni dels catalans ni del nostre país. Això no treu que moltes de les seves observances esdevinguessin positives, i que moltes altres fossin concebudes a partir d'impressions equívokes, ja que el fet d'estar en un país sense tenir-hi cap mena de vincle –afectiu, residencial– pot comportar un sentiment de superioritat respecte els naturals del país, i, fins i tot, una sensació d'aïllament personal, donat que tot és millor d'allà on venim, o almenys és al que estem acostumats. Per aquest motiu –perquè cap de nosaltres es deslliura d'aquesta reacció davant de la novetat–, hom no ha de mirar amb recel aquests estrangers. Tal vegada, els relats dels observadors nascuts a terres més o menys llunyanes –formats, si més no, en altres ambients culturals– portessin de manera implícita la resposta a tantes incerteces i la solució a molts problemes del moment. Avui, transcorreguts més de dos-cents anys, ens continuen essent útils per pensar i, fins i tot, *repensar* la Catalunya d'aleshores i la d'ara. És important, doncs, conèixer i acceptar el que altres han dit sobre el nostre país; cal, però, no deixar-se enlluernar per les *lloances* ni ensoorrar per les *condemnes*, unes i altres desmesurades en més d'una ocasió. En aquest sentit, la visió estrangera de la Catalunya moderna sempre serà distorsionada, no només perquè depèn, en bona mesura, de la procedència i la condició del foraster, sinó perquè es troba subordinada als indrets per on aquest va passar, els quals es limitaven sovint a les proximitats del *camí reial*.⁵⁰ Equívoca o encertada, falsa o vertadera, limitada o relativament aprofundida, tant és. El realment important és que la visió que els viatgers se'n dugueren del Principat ens provoqui alguna sensació, que no ens deixi indiferents.

Al cap i a la fi, ells ho escrigueren però nosaltres tenim l'última paraula...

48. Aquests punts responen, de fet, als objectius marcats pel *viatge il·lustrat* (que a finals de segle ja anuncien els que caracteritzaran el *romàntic*) els quals, en bona mesura, foren exposats per Rousseau a *Émile ou de l'Éducation* (1762). El ginebrí hi diu que hom ha d'observar tot allò que l'envolta, i que a més «ha d'esgotar la seva curiositat pel benefici del seu propi benestar» (*Emili*, llibre III). De fet, Jean-Jacques Rousseau sovint és considerat com el precursor de l'Antropologia moderna, no només pels principis exposats en aquesta obra, sinó també per les impressions que va saber transmetre a *Les Rêveries du promeneur solitaire* (1782) i a les *Confessions* (1782-1789). I és que tant l'Antropologia com l'Etnografia d'avui en dia s'identifiquen més amb els precedents del segle XVIII, que no pas amb la línia academicista i hermètica seguida al XIX.

49. La cita textual és de Roberto FERNÁNDEZ, *art. cit.*, p. 64. Aquest historiador afegeix: «Els viatgers volien saber-ho tot i el més objectivament possible, és a dir, amb informacions de primera mà». El poc contacte amb la gent del país a què m'he referit pel viatger del segle XVI, s'incrementa al XVII i arriba al seu punt culminant al XVIII; així, els *curiosos impertinents* no dubten a relacionar-se d'immediat amb les autoritats, com ara Joseph Townsend, qui es feu acompanyar a Barcelona pel cònsol britànic, un cop més –com recorda Fernández– pel problema de l'idioma.

50. El *camí reial* s'iniciava al Rosselló (en concret a Salses) i passava pel port del Pertús; anava per Girona fins Barcelona, des d'on seguia cap a Martorell; a partir d'aquí, la ruta prenia dues direccions: Montserrat i Igualada, aquesta última continuant cap a Lleida. La Catalunya *nova*, en conseqüència, no fou l'escenari de gaires travessies, tal com s'ha pogut constatar en l'exposició.

BIBLIOGRAFIA

- AMELANG, James; GIL, Xavier; McDONOGH, Gary: *Dotze passejades per la història de Barcelona*. Ajuntament de Barcelona/Fundació «La Caixa»; Barcelona, 1995 (2ª reimpressió); pàgs. 49-79.
- BALANÀ I ABADIA, Pere: *Visió Cosmopolita de Catalunya*. Vol. I: *Relats de viatgers i escriptors (ss. I aC-XIX)*. Textos i Documents, Entitat Autònoma del Diari Oficial i Publicacions; Generalitat de Catalunya, 1991; pàgs. 111-222.
- BARREIROS, Gaspar: *Chorographia*. Universitat de Coïmbra, 1968 (2ª edició). Especialment fulls 102-138.
- BOLÒS I MASCLANS, Jordi: *Com veieren els Països Catalans alguns viatgers del segle XVI. Episodis de la Història*, núms. 247/248, Rafael Dalmau ed.; Barcelona, 1980.
- BRONSEVAL, Claude de: *Viaje por España: 1532-1533. Peregrinatio Hispánica*. Introducció, traducció i notes de Francisco Calero. Ed. Centro de Estudios Ramon Areces; Madrid, 1991.
- FOULCIÉ-DELBOSC, R.: *Bibliographie des voyages en Espagne et au Portugal*. Julio Ollero ed.; Madrid, 1991.
- GARCÍA CÁRCCEL, Ricardo: *Historia de Cataluña, siglos XVI-XVII*. Vol. I: *Los caracteres originales de la historia de Cataluña*. Ariel Historia-Secc. Moderna; Ariel; Barcelona, 1985; pàgs. 36-50.
- GARCÍA MERCADAL, José: *Viajes por España (selecció)*. *El libro de Bolsillo*, núm. 408, Alianza; Madrid, 1972.
- HARRIS, Marvin: *Introducción a la antropología general*. AUT, núm. 37, Alianza; Madrid, 1997 (15ª reimpressió).
- KAGAN, R.; PARKER, G. (eds.): *Spain, Europe and the Atlantic World. Essays in Honour of J. H. Elliot*. Cambridge University Press; Cambridge, 1995; pàgs. 84-99.
- MACZAK, Antoni: *Viajes y viajeros en la Europa Moderna*. Ed. Omega; Barcelona, 1996.
- MARTÍNEZ SHAW, Carlos; GARCÍA CÁRCCEL, Ricardo; SERRA, Eva (et alii): «Viatgers per Catalunya: dels diplomàtics del Renaixement als somniadors del Romanticisme». *L'Avenç*, 51; Barcelona, 1982; pàgs. 46-73.
- PLA, Josep: *Guia de Catalunya*. Imatge de Catalunya, Edicions Destino-«La Caixa»; Barcelona, 1978.
- ROBERTSON, Ian: *Los curiosos impertinentes viajeros ingleses por España (...)*. Serbal-CSIC, 1988.
- YOUNG, Arthur: *Viatge a Catalunya (1787)*. Traducció i pròleg de R. Boixareu. Sinofos, Garsineu ed.; Tremp, 1993.